

Які регуляторні рішення потрібні для збільшення кількості наукових публікацій міжнародного рівня

Тетяна Андреева, головний редактор журналу Tobacco Control and Public Health in Eastern Europe

Цей текст є розширеною версією доповіді на 3-й міжнародній конференції «Наукова комунікація в цифрову епоху» 10 березня 2015 року, Київ.

Для досягнення будь-якої мети ми зазвичай думаємо про причинно-наслідкові зв'язки і намагаємось активізувати ті причинні фактори, які можуть підвищити імовірність настання бажаного результату. Але іноді причинно-наслідкові зв'язки не є лінійними, вони замкнені в коло, або спіраль, яка може рухатися у висхідному або низхідному напрямі. Імовірно, так само відбувається у процесі становлення та розвитку науки національного рівня. Наявність багатьох гравців, або стейкхолдерів, здатних впливати один на одного, ускладнює структуру таких зв'язків.

Далі спробуємо розглянути характеристики основних гравців зазначеного процесу, включаючи (1) те, що від них очікується, тобто їхню роль або вплив на ситуацію, (2) в чому можуть полягати їхні власні потреби, інтереси, мотивація, через що інтереси гравців можуть змінюватися або розрізнятися у різних підгруп, (3) з якими іншими гравцями вони взаємодіють і в чому може полягати їхній вплив на інших.

Говорити спробую від імені гіпотетичної патріотичної спільноти, яка нібито хоче, щоб у країні була справжня наука. Невичерпний перелік гравців, про яких спробую висловитися, включатиме авторів, журнали, рецензентів, членів редакційних колегій, читачів, реєстраційні органи, інституції та регуляторні органи. Саме з точки зору можливих рішень останніх, тобто регуляторних органів, які можуть вплинути на стан науки в країні, і розглянемо прагнення та можливості всіх учасників.

Автори

Перші, звичайно, автори, науковці, дослідники. Від них очікуємо, що вони вміють проводити дослідження та писати наукові статті про отримані результати. Головна проблема, безперечно, виникає в країні тоді, коли науковців з такими характеристиками недостатньо. Тобто вони можуть вважати, що все це робити вони вміють, але міжнародна наукова спільнота, до якої ми хочемо, щоб вони приєдналися, цього не визнає. Тут, звісно, очікуємо від таких інституцій, як університети, що вони можуть навчати дослідників належної кваліфікації, але для цього потрібно, щоб в університетах уже були професори, які самі здатні проводити та публікувати дослідження міжнародного рівня. Замкнене коло. Без готовності професорів співпрацювати із закордонними дослідниками, готовності запрошувати до себе іноземних викладачів і володіння студентами іноземними мовами успіху досягти неможливо.

Інтереси та потреби потенційних авторів різноманітні. Тут зазначимо, що йдеться саме про тих авторів, з якими ми сподіваємось просуватися на міжнародний рівень, тих, кому цікавий процес дослідження, науковий результат, нове знання більше, ніж формальний статус чи відповідний диплом. У чому полягають потреби саме цих людей? По-перше, їм потрібні знання та навички. Далі, для проведення досліджень потрібні ресурси, відповідна підтримка з боку інституцій, держави, донорів тощо. Відповідно до цих потреб, найкращі автори прагнуть працювати в кращих університетах, дослідницьких центрах тощо, але виявляється, що умови, які відповідають

прагненням таких авторів, можуть запропонувати лише в інших країнах. Афіліація дослідників змінюється, вони стають втраченими для науки, університетів та журналів країни, у якій вони починали свій науковий шлях. Щоб процеси міграції вчених ставали збалансованими, потрібна приваблива дослідницька ситуація всередині країни, а не лише за її межами.

Що тут можуть зробити регуляторні органи? Змушувати, обмежувати, вимагати, звичайно, пробували, але це не працює. Тут треба якось заохочувати, створювати умови, застосовувати ідеї соціального маркетингу, гратися, нагороджувати, організовувати конкурси, в яких приємно та весело брати участь.

У 2012 році в нашому журналі було опубліковано роботу індійських авторів, а через декілька місяців перший автор повідомила мене, що вона посіла перше місце у своєму штаті у конкурсі на найкращу публікацію в іноземному науковому журналі. Очевидно, що такі конкурси заохочують тих, хто може потенційно стати автором дослідження або статті, рухатися та розвиватися. Створення умов - важливий інструмент.

Журнали

Журнали також є важливим ключовим гравцем цього процесу. Треба брати до уваги, що всередині того, що ззовні виглядає як «журнали в цілому», можуть бути різні інтереси редакторів та видавців, журнали можуть мати різні інтереси залежно від фінансової моделі, існування журналу може виглядати по-різному для топових та провідних журналів у галузі, журналів, що функціонують всередині країни, але мають орієнтацію на міжнародні норми, і журналів, що орієнтуються виключно на внутрішню спільноту.

На жаль, більша частина вітчизняних журналів орієнтована на публікації заради виконання вимог до дисертацій та щорічних звітів. Часто редакція не зацікавлена в тому, щоб зі статтями ознайомилося якнайбільше читачів, бо тоді буде видно вкрай низький рівень багатьох публікацій тих авторів, яким редакція або не в змозі відмовити - або з огляду на їхні посади, або з огляду на гроші, сплачені за публікацію.

Взаємодія журналу та науковця в кращому випадку визначає висхідний шлях розвитку науки в країні. Більшість авторів на пострадянському просторі, які мають міжнародні публікації, стали такими завдяки конструктивному зворотному зв'язку від редакторів та рецензентів журналів. З іншого боку, коли автор через дві години після відправлення рукопису отримує відповідь «Ваша стаття пройшла рецензування, треба перерахувати на рахунок такий-то стільки-то гривень», або в редакції говорять, що разом зі статтю треба надати власноруч написану рецензію, під якою редакція поставить потрібний підпис, очікувати просування національної науки немає жодних підстав.

Що можуть зробити національні регуляторні органи. Стосовно міжнародних журналів, на щастя, нічого. Але стосовно тих журналів, які базуються всередині країни, можна і варто зробити досить прості речі. Щоб науковці навчилися писати для міжнародних журналів, треба, щоб національні журнали рухалися у напрямі міжнародних без будь-яких місцевих вимог. Оскільки міжнародні системи, бази та органи вже багато років думають, як вдосконалювати роботу журналів, на них можна цілком поклатися. Звичайно, ми не можемо очікувати, що всі журнали тут раптом стануть такими самими, як топові світові журнали в галузі, але вектор розвитку можна задати, якщо застосувати відомі механізми, серед яких найважливіший - сліпе рецензування.

Рецензенти

Рецензенти та їхня роль є ключовою для визначення того, куди наука буде рухатися. Найкращі рецензенти спілкуються з авторами так само, як професори можуть листуватися зі студентами стосовно спільної наукової роботи. Такі професори-рецензенти завжди знають, що не всім студентам пощастило навчатися в гарному університеті, що людина, яка поки висловлює сумнівні думки, цілком може бути талановитою майбутньою науковою зіркою. Справжні рецензії корисні та конструктивні, але іноді авторам, які їх отримують, треба вміти читати між рядками. Одночасно, саме рецензенти є тим фільтром, який визначає, що в журнали має потрапляти справді цінне та корисне. Прийнятий у світі термін «peer-reviewer» означає, що рецензувати статтю будуть такі само автори, які мають опубліковані роботи в тій само галузі знання і які справді розбираються в тому, що є новим та цінним, а що застарілим або безглуздим. Відповідно, якщо певна національна наука просувається до міжнародної, рецензентами мають бути науковці, які мають публікації в таких самих міжнародних журналах. Також існує різниця між так званими «corresponding authors», тобто авторами, які листуються з редактором та рецензентами, і всіма іншими авторами, які також брали участь у дослідженні, але їхній внесок міг бути меншим. Редактори зазвичай запрошують до рецензування тих, хто має досвід як corresponding author, тобто людей, які безпосередньо писали статті та переписували їх, враховуючи коментарі рецензентів.

Інтереси рецензентів - це тема для окремої довгої розмови. Перш за все, треба брати до уваги, що рецензування - це такий неоплачуваний добровільний внесок науковців у «спільне благо». Тому заохочення рецензентів - поле, де вже зроблено багато марних спроб. Деякі науковці, особливо якщо мають фінансовані дослідницькі проекти, взагалі відмовляються будь-що рецензувати. Інші рецензують лише для журналів з імпаکت-фактором вище певного рівня. Хтось погоджується рецензувати, але ображається, якщо стаття недостатньо кваліфіковано написана. Завжди важливо, щоб запропонована стаття була цікавою для рецензента. Хтось із рецензентів погоджується рецензувати через бажання бути в курсі того, що пишуть і про що проводять дослідження. Хтось хоче мати орієнтир для того, щоб порівнювати свої дослідження.

Регуляторні органи, безперечно, можуть вплинути на механізми заохочення до рецензування. Відрізнити, що практикує журнал - справжнє рецензування чи псевдо-рецензування, дуже просто, оскільки вони відрізняються як яблука та апельсини. Достатньо побачити одну-дві рецензії, на підставі яких редактор вирішує, чи публікувати статтю. Справжня рецензія завжди містить перелік (частіше довгий, ніж короткий) рекомендацій того, що потребує покращення. Від рецензента також зазвичай очікують загальної рекомендації, яка в більшості журналів є одним з чотирьох варіантів: (1) відхилити, (2) major revisions - тобто суттєва переробка, яка зазвичай передбачає повторне рецензування, (3) minor revisions - невелике доопрацювання, авторам дають рекомендації і сподіваються, що вони здатні їх врахувати без додаткового рецензування, (4) прийняти до публікації без переробки. Остання рекомендація є дуже нечастою, тому що навіть в найкращих статтях є що покращити. Але такі рекомендації «прийняти як є» іноді висловлюють рецензенти з пострадянських та інших «незахідних» країн. Але для редактора це є сигналом, що треба шукати більш свідомого рецензента. Зрозуміло, що рецензії, написані та принесені самим автором, рецензіями вважати не можна, хоча їх і збирають деякі пострадянські журнали, які рецензованими науковими журналами також вважати не можна. Або журнал переходить до справжнього рецензування, і його перехід мають засвідчити регуляторні чи контролюючі органи, або він припиняє існування як науковий. При цьому він може залишатися, наприклад, «засобом масової інформації». Не стану стверджувати, що такий перехід є простим, особливо для журналу, що виходить українською мовою. У деяких галузях або сферах знань може не бути таких фахівців,

які (1) належать до міжнародного рівня, (2) не є колегами авторів, (3) можуть оцінювати роботи, написані українською, (4) погодяться рецензувати.

Сприяти тому, щоб заохочувати науковців до рецензування складніше, але є підходи. Західні університети розглядають сліпе рецензування як частину роботи науковця, її включають до звітів. Оскільки проблема прихованості роботи рецензентів є визнаною в світі, нещодавно було створено міжнародну мережу Publons, яка враховує виконане рецензування. Сподіваюсь, що через цей інструмент, з одного боку, редактори зможуть знаходити науковців, які не проти рецензувати, з іншого, національний регулятор міг би визначати і винагороджувати науковців-рецензентів.

Для уникнення перелічених проблем з пошуком рецензентів деякі редактори намагаються залучати молодих дослідників, які ще не мають багатьох власних опублікованих досліджень, але вже гарно знають, як вони мають виглядати, і якими є типові помилки. Такі рецензенти справді є надзвичайно корисними для редактора. Можливо, вони не завжди функціонують, як мудрі досвідчені професори, які знають, кому що треба підказати, але безперечно вкажуть редактору на більшість помилок, які є в роботі. Але ці спостереження стосуються лише тих молодих науковців, які навчалися в університетах, де отримали знання за західними стандартами і відповідно знають міжнародні вимоги до досліджень та статей.

Якість статті - саме те, довкола чого взаємодіють автор, редактор та рецензенти. Якщо стаття має серйозні проблеми якості, виникають складнощі: чим більше автори потребують рекомендацій від рецензентів, тим менше імовірність знайти рецензента, який би погодився надати детальну рецензію. Тому існують такі автори, які пишуть гірше певного рівня і майже завжди залишаються за межами того кола, в якому можна отримати зворотний зв'язок та увагу від редакторів та рецензентів. Зрозуміло, що вони будуть звертатися до національних або інших журналів, які не намагаються працювати за міжнародними вимогами. Результатом стає своя окрема псевдо-наука, яка не має нічого спільного з тим, куди рухається решта світу. Очевидно, що метою регуляторних органів та спільнот, зацікавлених у знищенні таких наукових гетто, стає формування умов, щоб і науковці, і журнали були такими, що працюють за спільними для наукового світу правилами.

Читачі

З написано вище зрозуміло, що єдиними читачами деяких, особливо не найкращих, робіт можуть залишитися редактори та рецензенти. Але важливо, щоб вони відчували, що за їхніми спинами є читачі, які в результаті зусиль редакторів та рецензентів мають отримати більш виважену інформацію. Поділяю враження, що коли журнали існували переважно за гроші читачів, тобто передплатників, вони більшою мірою були змушені піклуватися про те, щоб читачів (а це найчастіше були певні професійні асоціації) задовольняла якість отриманої інформації.

У цифрову епоху, коли не можна обмежувати доступ до інформації членством в елітних асоціаціях, такий очевидний механізм впливу читачів на журнали зник. Чи впливає це на якість, також складає велику окрему тему. Але одним з наслідків такого переходу стало те, що цей механізм зараз перебудовується і стає опосередкованим через бази наукових статей, клієнтами яких є бібліотеки і, відповідно, їхні читачі.

Бази журнальних статей, реєстраційні органи

Носіями інформації про те, що в публікаціях є добрим і що поганим, в сучасному світі є бази журнальних статей. Вони мають надзвичайний вплив на журнали, які розвиваються відповідно до міжнародних вимог. Читачі користуються базами, журнали хочуть, щоб їхній продукт було

включено в ці бази, і як наслідок, все роблять для того, щоб відповідати вимогам. Фактично, наявність таких приватних структур, як Web of Science та Scopus, визначає траєкторію розвитку будь-якого наукового журналу, який хоче отримати міжнародне визнання.

Крім самих баз, існують різні міжнародні спеціалізовані структури, які в деталях розробляють та пропонують всім учасникам процесу деякі виважені правила. Наприклад, Committee of Publication Ethics (COPE) розробляє керівні принципи публікаційної етики для видавців, редакторів, рецензентів, авторів про те, як не порушувати права один одного. Інші комітети пропонують стандартні вимоги для журналів певних галузей знань або акумулюють різного роду специфічну інформацію про журнали, наприклад, про архівування, видавців, формати тощо.

Крім двох названих найвимогливіших баз, існують багато інших, до яких простіше потрапити і які сприймаються як проміжний крок, «stepping stone». У цих баз також є своя аудиторія, і вони надають послуги за певними особливими принципами, наприклад, можуть постулювати, що в них є статті з деяких журналів, яких немає в інших базах. Це може бути привабливим для користувачів. Перелік таких баз можна знайти на сайтах журналів, які до них вже приєдналися.

Чи мають сенс якісь національні бази та репозитарії? Так, звичайно, в них може бути сенс, якщо вони працюють за правилами, які не суперечать вимогам перелічених вище баз. Вони можуть стати такими самими проміжними базами, можуть навчати редакторів та видавців, які ще не досягли рівня міжнародних баз, тому, як треба поводитись, надаючи пояснення більш зрозумілими для користувачів мовами. Вони також можуть підвищувати прозорість науки в країні та «цитованість», оскільки для роботів гугла та інших пошуковиків розміщені там копії публікацій виглядають як ще одне цитування того, на що вони посилаються.

Прикладом «національних» баз можуть бути такі, що створені у Китаї. Про них також можна дізнатися з переліків на сайтах певних журналів. Метою, очевидно, було надання китайським дослідникам доступу до різноманітних дослідницьких продуктів. Бази включають багато матеріалів з репозитаріїв, але яким чином до бази включають нові журнали, не зовсім зрозуміло, імовірно, це вирішує якась редакційна група.

Інституції

Інституції, такі як університети та наукові центри, грають роль у підготовці науковців, у підтримці їхньої активності та результативності, а також як можливий засновник наукових журналів.

Думаю, що саме рівень університетів та інших наукових установ визначає, чи є в країні наука, чи потрібні їй наукові журнали і чи треба їй кудись просуватися. Якщо немає таких університетів, а є лише окремі «науковці», вони, скоріш за все, рано чи пізно, або будуть працювати в інших країнах, або стануть робити щось інше.

Зрозуміло, що університети можуть бути справжніми лише там, де є розвиток, пошук найкращих рішень, система зворотних зв'язків, конкуренція. Саме в таких умовах науковцям як спільноті стають потрібними журнали як явище, не важливо, якого формату. Наукова ідея, нове знання, розуміння, гіпотеза мають бути оприлюднені і відкриті для обговорення, для порівняння точок зору, зіткнення різних концепцій, теорій тощо.

На жаль, іноді журнали виконують лише деякі з перелічених функцій та втрачають інші. Болісно, що деякі журнали залишають за собою функцію публікації як реєстрації статті і втрачають функцію обговорення. Бажання багатьох інституцій мати у себе такі кишенькові журнали для реєстрації

публікацій є зрозумілим, але функція справжнього обговорення результату, гіпотези, теорії можлива лише тоді, коли голоси опонентів належать до різних шкіл, інституцій, країн. Саме тому міжнародні наукові бази розглядають лише ті журнали, які мають потенціал бути міжнародними через міжнародний склад їхніх авторів та редакційної колегії.

Редакційна колегія

Редакційні колегії журналів - це така вужча чи ширша спільнота науковців, яка декларує свою зацікавленість у створенні форуму для наукового спілкування у певній галузі або у певному форматі. Зазвичай редакційна колегія складає перший пул рецензентів, просуває журнал в наукових колах, інформує про нього науковців, запрошує авторів. Важливо і корисно для журналу, якщо ці люди таким чином реалізують певні власні інтереси та амбіції. Тоді, за умови регулярної подачі власних статей членами редакційної колегії, журнал може за декілька років стати авторитетним форумом наукового спілкування, отримати бажані рейтинги в наукових базах. На жаль, у багатьох журналах більшість складу редколегії становлять «почесні члени», які погодилися надати своє ім'я, але уникають співпраці з журналом. Тут може бути дві однаково болісні, але різні ситуації. Одна - це коли «почесні члени» є визнаними науковцями, які досліджують, публікують і чомусь не мають часу для саме цього журналу (тому що часто є членами редакційних колегій багатьох різних журналів - а це також непоганий показник для звітування у західних університетах). Інша ситуація - список з «почесних членів», які захистили докторські дисертації 40 років тому, але не мають жодної публікації за межами колишнього СРСР. Якою журнал хоче бачити свою редакційну колегію, залежить від того, на які вимоги він орієнтується. Міжнародні бази очікують, що члени редакційних колегій активно працюють та публікуються. Якщо національні регуляторні органи будуть вимагати від журналів саме цього, то вони допоможуть журналам мати живу редакційну колегію, яка часто є не списком, а групою редакторів, кожен з яких активно працює, часто маючи свій змістовний розділ у журналі. Якщо головною вимогою буде наявність та кількість радянських докторів, то редакційні колегії таких журналів будуть залишатися списками «весільних генералів».

Регуляторні органи

Регуляторні органи всередині будь-якої країни визначають правила гри, відповідно до яких будуть функціонувати інституції, науковці, журнали. Регуляторні рішення можуть враховувати природні інтереси, які є у всіх перелічених гравців, і тоді будуть сприяти просуванню «національної науки» до міжнародної, розформуванню «наукових гетто» і щасливому поєднанню національної та міжнародної наукової спільноти. На жаль, рішення можуть бути такими, що приводять вимоги до національних журналів у суперечку з міжнародними вимогами, і тоді редактори журналів та окремі науковці вирішують для себе, в якому полі вони існують - національному чи міжнародному, і тоді закладаються умови для того, щоб найкращі вчені, які готові функціонувати в міжнародному полі, були втрачені для країни.

Таким чином, щоб наука сприяла розвитку та новим досягненням країни, регуляторні органи, які цим опікуються, можуть найефективнішим чином рухатися у напрямі максимального скорочення штучних бар'єрів та додаткових вимог. Журнали варто заохочувати максимально відповідати вимогам до міжнародних журналів. Авторів варто винагороджувати за публікації в журналах міжнародного рівня. Університети - за співпрацю з міжнародними проектами та журналами, а не за кількість власних кишенькових видань. На цьому шляху можуть бути складнощі, але їх без сумніву менше, ніж при спробах рухатися одночасно в двох протилежних напрямках.